

Tagasivaatavalt

Ilmar Vene

Mida ilmsemaiks fotograafia edusammud üheksateistkümnenda sajandi teisel poolel kujunesid, seda tungivamalt hakati kordama, et maalikunsti kell on löönud. Asi tundus seda usutavam, et uus oskus oli ilmunud kunstniku ja keemiku ühispingutuste tulemusel. Ja kellele oluksid tollal teadmata pingutustele ajendanud asjaolud? Isikuid, kes soovisid endist visuaalset kujutist saada, ilmus 19. sajandil juba säärasel hulgal, et joonistajad ja maalijad seisid ülejõukäiva töökoorma ees. Alles esimeste dagerrotüüpide ilmudes võidi kergendatult õhata.

Teame, missuguse täiuseni on paljundamiskunst jõudnud praegu, aga kujutav kunst pole meie elust sellegipoolest kadunud. Vahest tohib isegi oletada, et nii leeb ka edaspidi. Kas me ikka oleme nii vaimsed, et asjust, mis igavuse peletamiseks leiutatud, sihilikult loobuda? Ovidius ei kuulu kõige läbinägevamate mõtlejate hulka, kuid isegi talle torkas silma, et inimesed tulevad teatrisse vaatama ja — ennast näitama. Tema tähelepanek peab täiel määral paika ka praegu ja seepärast poleks kuigi arukas, kui hakkaksime teatri tuleviku pärast südant valutama.

Kui nendes ettekuulutustes, millega selle või tolle vaimunähtuse kadumist ennustatakse, üldse midagi huvitavat on, siis ehk ainult nende mõningase populaarsuse põhjus. Aga seegi on vist liiga lihtsakoeline, et midagi tõeliselt täheldusväärset pakkuda. Kes siis ei mõistaks, kui väga me väärtustamist kaldume samastama mõtlemisega? Väärtustav hinnang kõlab igaühele arusaadavalt, ja on see sõnastatud piisava teravusega, siis võib otsekohe loota ka vastukaja. „Raamat sureb!“ „Ei sure!“ Peaks ju liigagi selge olema, et mõtlemisega pole sedasorti verbaalsusel midagi tegemist, kuid paraku on lood meie vaimse suutlusega nii kehvapoolsed, et meid võib hasarti ajada isegi selline väitlemine.

Õigem muidugi oleks, kui me oma mõtlemisi alustaksime äratundmisest, et väärtustamine kuulub Jumala kompetentsi. Kui on üldse aabitsatõde, mis ei peaks vajama selgitusi, siis küll meie suurusuhte arenguloolise tervikuga: meie, kübemelise suurusega osalejate eesmärk, saab seisneda ainult arenguloolise terviku mõtestamises; kes sellega piirdumata upitab end arenguloolise terviku väärtustajaks, käitub naeruväärselt.

Tagasivaatav mõtestamine seevastu võiks anda mõndagi huvitavat; muule lisaks peaksid sedalaadi katsed tõendama, et analoogseid küsitavusi on kerkinud ka varasematel aegadel. Elektroonikat tollal mõistagi polnud; esines vaid ilminguid, mis praeguse olukorraga olemuslikkuse osas sarnanesid.

Et see väide täiesti õhku ei jääks, tuleks kohemaid iseloomustada ka seda ennist mainitud „olemuslikkust“. Kes raamatule eelseisvat surma ennustab, toetub paradoksaalsele äratundmisele: paljundamine on muutunud nii odavaks, et kestvamaks kasutamiseks mõeldud paljundusi pole üldse tarvis. Veelgi selgemini on ennist öeldu esitatud ühes paberile trükitud raamatus, mille eessõnas annab autor teada, et tegelikult ta soovinuks oma teost avaldada elektrooniliselt; see ju annaks võimaluse teha pidevalt parandusi ja täiendusi.

Olemus väljendub seega küsimuses: mismoodi hinnata võimalust vaimunähtusi paljundada? Esmakordselt oldi sellega vastamisi juba aastatuhandeid tagasi. Sest mis muu saaks väljenduda pärimuses keldi preestrist, kes olevat keeldunud kirjaoskuse kasutuselevõttust? Ju siis preestrid olid arvamisel, et elavat vaimu tohib talletada ainult elav mälu, mitte surnud kirjatäht.

Katsume nüüd selgitada, milles võiks seisneda sellise keeldumise tähendus. Vaimunähtuse levik märgib vaimsuse võimendumist; mida suurem hulk inimesi on mingi mõtte õigsuses veendunud, seda suureaks kasvab selle mõtte jõud. Ja seepärast on mõtlejad üldreeglina alati soovinud oma vaimutoodete võimalikult laiemat levikut.

Aga nähtusel on ka pahupool; kes siis ei teaks, et vaimunähtusi omandab igaüks ainult oma suutluse piires? Kõige üldisemalt see tähendab, et mõtete levi on lahutamatu nende lamestumisest: subtiilsused, üksikute äravalitute vaimutoit, osutuvad laiadele hulkadele ligipääsmatuiks ja jääb ainult see, mis on arusaadav kõigile-kõigile.

Õeldu paistel ilmuvad keldi preestrid kompromissitu lähenemisviisi esindajaina: kvaliteeti hinnati nii kõrgelt, et kvantiteedi osatähtsuse arvestamisest loobuti põhimõtteliselt. Selles jäikuseni viidud ühekülgsuses seisneb ka põhjus, miks me keldi preestrite tegevust tunneme eelkõige pärimuslikult.

Ja tõepoolest, vahest tohime arvata sedagi, et nad vaimu lamestumist kartsid ülemäära; igatahes jääb selline mulje, kui oleme tagasivaatavalt peatunud antiikkirjandusel tervikuna. Pole kuigi palju antiigiga seostuvaid üksikküsimusi, millele leiduks täiesti ühetähenduslik vastus, kuid vähemasti ühes asjas me tohime olla vangutamatuseni kindlad: kõigest antiikaja vältel kirjutatust on meieni jõudnud ainult tühine mürdosa. See siis tähendaks: kirjutada jõuti, aga ümber kirjutamiseks jõudu enam ei jätkunud.

Antiigiga seoses oleks ehk alust peatuda põgusalt muudelgi vana-aja rahvastel. Eks märgi kirjasõna ja raamat niiöelda üldinimlikku keset: koguni nii suurel määral, et me kirjaoskuse kasutamist aluseks võttes tavatseme terve arenguloo jagada „esiajalooliseks“ ja „ajalooliseks“ ajaks. Niisiis võiks see, kuidas kirjasõnasse on suhtunud, valgustada mitmeid üksikküsimusi, kaasa arvatud needki, mida üldiselt peetakse pseudoküsimusteks. Kes poleks kuulnud näiteks (passiivse) Ida vastandamisest (aktiivsele) Läänele? Veelgi tuntum peaks olema „europotsentrism“. Muidugi ei tõuse sedalaadi kraam kõrgemale populaarsete petukujutluste tasandist, kuid niisama väär oleks vaadata antud juhul mööda silmahakkavaist erinevusist. Küsigem näiteks: Mispärast ei ilmunud Kreekas preestrite ja kirjatundjate seisust? Iidse kultuuriga Oriendis, kust kreeklased oma kirjaoskuse teatavasti said, oli nimetatud seisus vägagi silmahakkav. Üldse torkab juba kaugvaates silma, kui väga erineb vanakreeklaste kirjasõna Egiptuse ja Paabeli vaimuvarast. Egiptlaste kirjasõna oli valdavalt sakraalset laadi ja Paabelis, kummaline küll, kuulus esimene sakraalsuse vastandile, argipäevasele asisusele; ka kõige teisejärgulisemad lepingud pidid Paabelis kirjaliku vormistuse saama. Sellega võrreldes ilmub üldpilt kreeklaste kirjasõnast äraspidisena: sakraalsus ja asisus, kaks äärmust, püsivad tagaplaanil, et ilmalikumalt laadi vaimuvara — filosoofia, ajalugu, luule — saaks võimalikult täielikuma esituse.

Veelgi mõistatuslikumaks muutub üldpilt, kui liikuda Lähis-Idast hiinlaste, vana-aja kõige kirjalembesema rahva juurde. Mida tuntumaks Keskriigi kultuurisaavutused muutuvad, seda usutavamalt ilmub vana käibe väljendi *ex oriente lux* paikapidavus. Paberraha käibis Hiinas juba

aegadel, mil Öhtumaal ei osatud sellest undki näha. Üheksateistkümnendast sajandist peale tavatsetakse Euroopas korrata: Uusaja ning kõik sellega kaasunu tegid võimalikuks kolm suuravastust: trükikunst, püssirohi ja kompass; nagu üldiselt teada, olid kõik kolm Hiinas ammuilma tuntud, aga miskipärast neil polnud nimetamisväärsset mõju.

Eriti võõrastavalt mõjub trükikunsti kesisevõitu osatähtsus; kohe kujutledagi ei oska, missuguse hukkamõistuga kohelnuksid sellist leigust humanistid, s. t. antiikkultuurile pühendunud inimesed, kes trükikunsti leiutamises nägid täiuse tippu. Mis sai veel võimatuna tunduda, kui ilmunud oli oskus paljundada hõlpsalt raamatuid, mille kaudu vaim, inimsuse jumalik pärisosa, võis takistamatult levida kõige kaugematesse kohtadesse?

Paraku ei saa me sellest kõrvutusest teha mingeid otsejoonelisi järeldusi. Ja selles on põhjus, miks erapooletuma hindamisviisiga otsustajad veendunult väidavad: Mingit „orienti“ pole kunagi olnud! Muidugi pole. Ometi tunnevad praegused eurooplased Hiina koolides igal sammul, kui väga erinevad sealsed üldsuhetumised siinsetest. Meie oleme tüdimuseni kuulnud, et kool peaks õppureis arendama iseseisvat mõtlemist, sellal kui Hiina koolides püsib endiselt au sees päheõppimine. Ja kuidas saakski olla teisiti, kui hiina keeles pole isiksuse mõistet? „Isiksus“ ilmus hiina keelde alles pärast seda, kui Hegeli tõlkimine oli tõstatanud probleemi: Missuguse väljenduse võiks hiina keeles saada „Persönlichkeit“? Lahendust nähti kahe märgi, „isiku“ ja „iga“ ühendamisega. Sisuliselt tähendab „iga isik“ ju „isiksuse“ vastandit, aga antud juhul peaks olema selge, et silmas peetakse isikut eraldi võetuna.

Ometi pole need humoristliku varjundiga piasjad piisav alus, et europotsentrismi õigustama hakata. Humanistid olid ju trükikunsti leiutamisest ülevoolavas vaimustuses, kuid igasuguses vaimustumises väljendub eelkõige ühekülgsus; on puhanguiline õitseng läbi, siis varem või hiljem tuleb ka mööndusi tegema hakata. Juba vananev Goethe kahtles, kas kasu, mida ajalehed teadmiste levitamisega teevad, ikka kaalub üles teabe lamestumisest tuleneva kahju. Üldse olid ajalehed tema silmis iselaadne poolkultuur (eine Art Halbkultur), mis rahvamassidele osaks saades mõjub loovatele vaimudele pahaloomulise uduna (ein böser Nebel). Muidugi polnud neil kahtlusil vähimalgi määral tegemist sõgedusega; Goethe hindas kõrgelt ajakirjanduse edasiviivat osa, aga ühtaegu ta teadis, et ajaleht, mõjutamaks võimalikult paljusid lugejaid, peab ka võimalikult paljude lugejate tarvidustega kohanduma. Mõtete levi on hea, nende lamestamine seevastu halb; võime veenduda, et olemuslikult oli Goethe vastamisi sellesama küsimusega, mille ülalpool mainitud keldi preestrid lahendasid ühekülgselt.

Saab ju küsida, kas sedalaadi kurtmised ei kõlanud 19. sajandil viimati ennatlikult? Üksikuid tõendeid selle kohta leidub; nii näiteks on Hippolyte Taine ühes oma raamatus kaevanud, et ajalehe näol toodavat talle igal hommikul lugemiseks terve köide. Ometi polnud tollal kellelgi mõttes kõnelda ajalehtede ülemvalitsusest, sellest, mis 20. sajandist peale („följetonistlik ajastu“, arvas Hermann Hesse kokkuvõtvalt) on muutunud nii tavaliseks.

Käesolev aastasada aga on loonud sootuks ainulaadse olukorra; elame ajal, mil küsimus teabe levi tähendusest kuulub kindlalt esmaste hulka. Jutud raamatu eelseisvast surmast ja raamatukogude teisenenud otstarbest on vaid üks selle olukorra väljendus; kuidas saaksid sedalaadi arutlused ilmumata jääda, kui kõik tegutsevad niihästi autorite kui ka lugejate rollis?

Õnneks on selline küsimus ainult retooriline; pealegi, nagu eespool juba osutatud, väärtustamisega ei saa mõtestamisel midagi tegemist olla. Piisab täielikult, kui oleme mõistnud, mida areng on saavutanud ja millele edasised püüdlused suunduvad. Suunduvad nad ilmselt inimese ülevõimu jätkuvale kasvatamisele; Õhtumaa on seadnud sihiks, et maailma muuseumid ja raamatukogud oleksid algusest peale iga kujuneva inimese käsutuses. Oli kord aeg, mil kogu maailmas tunti ainult üht *museionit*. Hiljem muutus muuseumite arv suuremaks, kuid igaüks nendest jäi omaette maailmaks, mille ukсед avanesid eelkõige kitsamatele ringkondadele. Praegu aga istub igaüks toas ja tal on võimalus muuseumid oma tuppa tuua! Mida arvata inimestest, kes on kujunenud tingimustes, millest varasemate ajastute maailmavalitsejad ei osanud undki näha? Jääb vaid loota, et ükskord saadakse näha tõeliste inimjumalate ühiskonda.